

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 28.12.2017 • Kabul Tarihi / Accepted:31.01.2018

Gazeteci Kimliğiyle Ahmet Ağaoğlu

Vecihi Sefa Fuat HEKİMOĞLU

Yrd. Doç. Dr.

Bitlis Eren Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

ORCID: 0000-0002-6095-7512

Mail adresi: shekimoglu@beu.edu.tr

Öz

Azerbaycan Türklerinden olan Ahmet Ağaoğlu, 20. asrın başlarında hem Azerbaycan hem de Anadolu Türklüğün aydınlanması ve modern dünyada layık olduğu yeri alması için mücadelede ön saflarda yer almış olan önemli bir tarihi şahsiyettir. Birçok işi bir arada yürütebilme kabiliyetine sahip olan Ağaoğlu'nun yayıncılık faaliyetleri de yakın tarihimizde önemli yer tutmaktadır. Bu çalışmada onun Fransa'daki öğrencilik yıllarından başlayarak hayatının sonuna kadar yürüttüğü gazetecilik üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Ağaoğlu, Azerbaycan, Gazetecilik

Ahmet Ağaoğlu As A Journalist

Abstract

Ahmet Agaoglu, one of the Azerbaijani Turks, is an important historical figure who took part in the forefront of the struggle for the enlightenment of Azerbaijan and Anatolian Turks and to take its place in the modern world early 20th century. Ağaoğlu, who has the ability to carry out many jobs together publishing activities have an important place in our recent history. This study will focus on the journalism that he began from his student years in France to the end of his life

Keywords: Ahmet Agaoglu, Azerbaijan, Publishing

GİRİŞ

Osmanlı Devletinin son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Kafkasya, Azerbaycan, İdil-Ural ve Türkistan gibi bölgelerden göç eden Rusya Türklerinin, Türkiye'nin toplumsal yaşamında ve fikir dünyasında büyük etkileri olmuştur. 20. yüzyılın ilk yıllarından başlayarak, Birinci Dünya Savaşına gelinceye kadarki dönemde, Yusuf Akçura, Hüseyinzadeli Ali gibi Rusya Türklerinin İstanbul'a gelmesiyle birlikte Türkiye'nin fikir alemi güç kazanmış ve çeşitli dernekler kurulmuş, dergiler ve gazeteler çıkarılmaya başlanmıştır. Bu aydınlardan biri de Azerbaycan Türklerinden olan ve 18. asırda Erzurum'dan Karabağ'a göçen zengin bir ailenin çocuğu olarak 1869 yılında Şuşa'da dünyaya gelen Ahmet Ağaoğlu'dur.¹ O, ilk ve orta eğitimini Rus okullarında yapmıştı, çünkü annesi A. Ağaoğlu'nun batı tarzı okullarda modern bir eğitim almasını istemişti. Ahmet, Şuşa Lisesindeyken siyaset ile tanışmış ve bu yıllarda "devrimci" fikirlerden etkilenmeye başlamıştı. Şuşa'da okuduğu yıllarda, okulunda sadece 5 Türk öğrenci vardı ve bunlar Ermeni gençlerinden baskı görmekteydi. Baskılara daha fazla dayanamayan Ağaoğlu, okulunda başarılı olmasına rağmen 1884 yılında Tiflis Fen Lisesi'ne nakil yaptırmak zorunda kaldı. 1887 yılında Tiflis Lisesi'ni tamamladıktan sonra, Petersburg'a yüksek öğrenim görmeye gitti. Yükseköğrenim görmek için Petersburg'u seçmesinde, onun bu şehri medeniyetin merkezi olarak görmesinin büyük etkisi olmuştur.² Bu şehirdeki Politeknik Enstitüsünde ancak 1 yıl okuyabilmiş eğitimini tamamlayamadan Fransa'ya gitmiş, Collega de France ve Sorbon Üniversitesi Hukuk Fakültesinde eğitimini devam ettirmiştir. Büyük bir sevinçle geldiği Petersburg'da eğitimini tamamlayamamasının sebebi ise okuldaki bazı profesörlerin kendisine karşı ırkçı söylem ve davranışlarda bulunmasıydı. Ondan önce Azerbaycan'dan Petersburg'a, Kiev'e, Mısır'a, Medine'ye ve Kerbela'ya birçok genç öğrenim görmek üzere gitmişti. Ancak Azerbaycan Türkleri arasında Avrupa'ya eğitim almaya giden ilk Türk genci Ahmet Ağaoğlu olmuştur.³ Fransa'da eğitim gördüğü sırada Doğu felsefesi ve edebiyatı hakkında çeşitli dergilerde birçok makalesi yayınlamıştı. Ayrıca o, Paris'te Ahmet Rıza başta olmak üzere diğer Jön Türk liderleriyle temas kurmuş, Avrupalıların "Müslüman Dünyasının mümtaz siması" olarak adlandırdığı Cemaleddin Afganî ile tanışmıştı. Bu tanışıklık ve içerisinde bulunduğu ortam onun dünya görüşünü, toplumsal ve ilmi faaliyetlerini derinde etkilemiştir.⁴ Ağaoğlu, Paris'teki öğrencilik yıllarında, "La Nouvelle Revue", "La Revue bleue politique et litteraire", "Journal des debats" gibi yayın organlarında Azerbaycan ve İran'ın tarihi, edebiyatı ve medeniyeti hakkında yazılar yazmıştı.

¹ Fahri Sakal, *Ağaoğlu Ahmet Bey*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 7.

² Fahri Sakal, *age*, s. 9-10.

³ Şeref Göküş, "Ahmet Ağaoğlu: Hayatı Eserleri ve Din Eğitim-Öğretimi Görüşleri", *Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 7 (13) Ocak 2013, s. 195-196.

⁴ Yusuf Sarımay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Türk Ocakları*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 63, Yaqub Mahmudov (Baş Redaktör), *Azərbaycan Halq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası*, I. Cilt, Lider Nəşriyyat, Bakı, 2004, s. 114.

Bununla birlikte Tiflis'te Rus dilinde basılan “*Kafkas*” ve Bakü’de çıkan “*Kaspi*” gazeteleriyle de ilişki kurmuş, oraya da yazılar yollamıştı. 1892 yılında Londra’da gerçekleşen “*Uluslararası Şarkiyat Kongresi’ne*” katılmış, burada “*Şia Mezhebinin Kaynakları*” konulu bir sunum yapmıştır. Bu sunum Cambridge Üniversitesi tarafından Batı dillerine tercüme ederek yayınlanmıştır. Bu eseri dolayısıyla İran Şahı ona firuze taşlı bir yüzük hediye etmişti.⁵ Ahmet Ağaoğlu’nun, Avrupa’daki tahsili sırasında kaleme aldığı eserler onun ileriki yıllarda yürütecek olduğu gazetecilik faaliyetlerine geçmeden bu konuda tecrübe kazanması bakımından son derece önemlidir. O, Azerbaycan’a döndükten sonra gazetecilik işiyle yakından ilgilenmiş birçok yayın organında yazarlık yapmış, yazı işleri müdürlüğü ve redaktörlük görevlerini yürütmüştür.

AĞAOĞLU’NUN AZERBAJYAN’DAKİ BASIN-YAYIN FAALİYETLERİ

Azerbaycan’da Türkçe basın 19. yüzyılın son çeyreğinde faaliyete geçmişti. 22 Temmuz 1875 tarihinde yayın hayatına başlayan ve Hasan Bey Zerdabi tarafından ayda iki defa basılan *Ekinci* gazetesi ilk olması bakımından Azerbaycan basın tarihinde özel bir yer tutmaktadır. Bu gazeteden sonra *Ziya*, *Ziya-yı Kafkasya* ve *Keşkül* gibi gazeteler de basılmaya başlamıştı.⁶ Ancak bu gazeteler uzun ömürlü olamamışlardı. Çünkü Misyoner İlminski ve Profesör Smirnov gibi nüfuz sahibi oryantalistler, Gaspıralı İsmail’e “*Tercüman*” gazetesine çıkarmasına izin verilmesini siyasi bir hata olarak görüyor ve ikinci bir *Tercüman*’ın ortaya çıkmasının engel olunmasının gerektiğini dile getiriyorlardı. Nihayetinde Rus bürokrasisi bu gazetelere yaşama hakkı tanımamıştır.⁷ 1891 yılında *Keşkül* gazetesinin kapatılmasının ardından Azerbaycanlı aydınlar görüşlerini Bakü’de Rusça yayınlanan *Kaspi*, *Bakinskije İzvestiy* ve *Baku* gibi yayın organlarında dile getirmeye başlamıştı. Bu tarihten itibaren 1905 yılına kadar Bakü’de Türkçe gazete ve dergi çıkarılmasına izin verilmemiştir.⁸

Fransa’daki eğitimin tamamladıktan sonra 1894 yılında vatanına dönen Ahmet Ağaoğlu, Azerbaycan Türkçesiyle *Məşriq* adında bir gazete çıkarmak için hükümetten izin ister. Bu talebi reddedile Ağaoğlu, Şuşa’ya giderek Fransızca öğretmenliği yapmaya başlar. Bununla birlikte orada, kütüphane ve kiraathane

⁵ Ali Asker, Canan Yıldırım, Duygu Özken, “Günümüz Penceresinden Ahmet Ağaoğlu “İslamiyet’te Kadın” Eseri Üzerine Notlar”, *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, Editörler: Hasan Kara, Turhan Çetin, Yusuf İnel, Ankara, 2017, s. 43, Yaqub Mahmudov, *age*, s.114.

⁶ İrfan Murat Yıldırım, “Azerbaycan’da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi*, Sayı: 2/2, 2013, s. 148

⁷ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 156.

⁸ Xəqani Məmmədov, *Aydınlarımızın İstiqlal Mücadiləsi*, Biznes Universiteti Nəşriyyat, Bakü, 1999, s. 20.

açmış, halkını cehalet ve taassuptan kurtarmaya, onlara Türklük bilinci kazandırmaya çalışmıştır.⁹

Kaspi gazetesi Bakü'nün zengin Türk işadamlarından Hacı Zeynelabidin Tağıyev tarafından satın alındıktan sonra Azerbaycan Türklerinin haklarını savunan ve onların çıkarlarına hizmet eden bir yayın organı haline gelmişti. Tağıyev'in davetiyle Bakü'ye gelen Ahmet Ağaoğlu, Fransızca öğretmenliğinin yanı sıra bu gazetenin başyazarlığı ve editörlüğü görevlerini de yürütmüştür.¹⁰ Rus Çarlık hükümetinin Azerbaycan dahil olmak üzere, tüm imparatorluk topraklarındaki baskıcı politikaları 1905 yılında bir nebze olsun yumuşamıştı. Çünkü 1904-1905 Rus-Japon savaşında Çarlık ordularının mağlup olması ülkede devrim hareketlerine kuvvet ve cesaret vermişti. Hükümetin zafiyet içerisinde olduğu bu dönemi iyi değerlendiren Z. Tağıyev, Azerbaycan'da Türkçe bir yayın organı kurmak için girişimini yineledi ve bu sefer başarılı oldu. Tağıyev'in maddi olarak desteklediği, Ali Merdan Topçubaşı'nın imtiyaz sahibi olduğu *Hayat*, 1905 yılında günlük Türkçe gazete olarak yayın hayatına başladı. Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali ile birlikte bu gazetenin yönetiminde yer almıştı. Ancak o, 102. sayıdan sonra gazeteden ayrılmış ve kendisi bağımsız olarak *İrşad* adında günlük bir gazete çıkarmaya başlamıştır. *Hayat* gazetesinin yazarları arasında Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali'den başka Hasan Bey Zerdabi, Abbas Sihat, Mehmed Hadi, Üzeyir Hacıbeyli, Ebdürrehimbey Hakverdiyev, M. E. Sabır, N. Nerimanov, M. Hacinski, M. E. Şeyxzade, S. M. Qenizade gibi Azerbaycanlı aydınlar da yer almıştı. *Hayat* gazetesi, 1906 yılında Rus hükümetinin baskı ve sansürleri neticesinde 1906 yılında kapanmıştır.¹¹

Ahmet Ağaoğlu'nun imtiyaz sahibi olduğu ve müdürlüğünü yürüttüğü *İrşad* gazetesini maddi olarak petrol zenginlerinden İsa Bey Aşurbeyov desteklemişti. Gazetede Üzeyir Hacıbeyli ve Mehmet Emin Resulzade gibi dönemin aydınları yazarlık yapmıştı.¹² *İrşad*'ın çalışma alanı hakkında Ağaoğlu şunları dile getirmişti:

*“Bir taraftan Rus hükümetine karşı mücadele ederek her çeşit siyasi ve genel hukuktan mahrum olan Türk unsuruna bu hukuku da sağlamaktan, diğer taraftan Türk unsurunun kendisinde birlik fikrini sağlama maksadıyla mezhep ayrılığını ve özellikle Sünni-Şii düşmanlığını kaldırmak şarttı. Bununla beraber halkı ilim ve irfana ısındırmak, Türkçe mektep ve diğer irfan müesseselerini vücuda getirmek için çalışmak lazımdı.”*¹³

20. asrın başlarında Azerbaycanlı aydınlar, *İslamlaşmayı* ilerlemenin başlıca şartı olarak telakki ediyorlardı. Hüseyinzade Ali ve Ahmet Ağaoğlu gibi ideologlar

⁹ Şeref Göküş, *agm*, s. 196-197, Yaqub Mahmudov, *age*, s.114.

¹⁰ Xəqani Məmmədov, *age*, s. 20. Yusuf Akçura, *age*, s. 156.

¹¹ Yusuf Akçura, *age*, s. 157, İrfan Murat Yıldırım, *agm*, s. 149-150.

¹² İrfan Murat Yıldırım, *agm*, s. 150.

¹³ Yusuf Akçura, *age*, s. 157.

Hayat gazetesinde İslami değerlerin tebliğine geniş yer vermişlerdi. Hüseyinzade Ali “Bizim için İslam’ın haricinde kurtuluş yoktur” derken Ağaoğlu “İslam ve Terakki” adlı makalesinde, din ile bilim, eğitim ve genel olarak Avrupalılaşıma arasında bir zıtlık olmadığını belirtmiş, Müslüman halkları Kuran aracılığıyla ilerlemeye ve yükselmeye davet etmiştir.¹⁴ Ağaoğlu’na göre Müslüman halkların kurtuluş ve ilerlemesini sağlamak için öncelikle kadın meselesi ve alfabe meselesinin halledilmesi gerekiyordu. “Boğucu harem havası içinde geçirilen tembel ve sırf hayvani bir hayat, kadının bedeni gelişmesine izin vermediğinden, ırkın bedeni çöküşüne de yol açmaktadır. Alfabenin güçlüğü ise okuyup yazmayı çok zorlaştırdığından, Müslümanların akıl ve kalplerinin aydınlatılması yolunu kapamaktadır. Kadın ve alfabe işte İslam aleminin en hakiki düşmanı, onun tedavi olunmayan iki hastalığı ki, onların etkisi altında bu alem yavaş, yavaş mahvolmaktadır”¹⁵ diyen Ağaoğlu bu konuların çözüme kavuşması için çok yoğun mesai harcamıştır. “İslamiyet’te Kadın” adlı eserinde, Avrupa ve Amerika’da kadınların her geçen gün yeni haklar kazanarak toplum içinde önemli mevkilere gelirken, Asya ve Afrika’daki Müslüman halklarda kadının hiçbir hakkının olmayışını ve köle gibi kullanılmasını eleştirmiştir. Ona göre kadına değer vermek İslam’ın bir gereği idi ve kadınları gelişmemiş toplumun uygar bir devlet haline gelmesi de mümkün değildi.¹⁶ Ağaoğlu, “Şərqi-Rus”, “Kaspi” ve “Hayat” gibi gazetelerdeki, “İslama görə və İslam aləmində qadın”, “İslam, axund və hatifülqeyb”, “Müsəlman söhbətləri” ve “Müsəlman xalqlarının vəziyyəti” gibi makalelerinde de bir taraftan, Müslüman dünyasının o yıllardaki içler acısı halini eleştirirken, diğer taraftan da Müslüman halkları karalamakta olan ecnebi yazarlara tutarlı cevaplar vermiş, İslam alemindeki şair, alim ve mütefekkirlere hakkında bilgi vermişti.¹⁷

Ahmet Ağaoğlu, diğer milletlerin ilim ve fende ilerlemiş olmasına rağmen Müslüman halkların bin yıldır derin bir uyku içerisinde olduğunu dile getirmiş ve İrşad gazetesindeki yazılarıyla halkını gaflet uykusundan uyanmaya çağırmıştır. O yazılarında Çarlık Rusya’nın milliyet politikalarını eleştirmiş, Rus hükümetinin Müslüman halkların gözlerini açıp ileriye gitmesine, gazete ve okullar açmasına, dernekler ve cemiyetler kurmasına mani olduğunu dile getirmiştir. O, halkının medeniyet yolunda ilerlemesinde gazetesini aracılığıyla hizmet edeceğini bildirmiştir.¹⁸ Onun gazetede yazdıkları ve pratikte uyguladıkları Rus hükümetini tedirgin etmişti. Dolayısıyla artık o, *şüpheli* ve *tehlikeli* insanlar arasında görülmeye başladı. Aslında Ahmet Ağaoğlu yazılarında halkının gaflet uykusundan uyanmasını ve Rusya’daki diğer halklarla eşit haklara sahip bireyler

¹⁴ Nəriman Nərimanov, *Seçilmiş Əsərləri*, Baş Redaktör: Ramiz Mehdiyev, Lider Nəşriyyat, Bakü, 2004, s. 13-14, Təranə Məhəmməd Qızı Abdullayeva, *Azərbaycan Ədəbi Fikrində Qərbcilik Meylləri (XX. əsrin əvvəlləri)*, Avropa Nəşriyyat, Bakü, 2014, s. 7.

¹⁵ Yusuf Akçura, *age*, s. 159.

¹⁶ Ali Asker, Canan Yıldırım, Duygu Özken, *agm*, s. 44-45.

¹⁷ Yaqub Mahmudov, *age*, s. 114.

¹⁸ Xəqani Məmmədov, *age*, s. 37-38.

olmasını amaç edinmişti. Ancak bu amaca ulaşılması halinde, aynı yolda giden diğer Kafkas halklarıyla birlikte Azerbaycan'ın da Rus İmparatorluğundan ayrılması sonucun kendiliğinden doğuracaktı. İşte bu yüzden Azerbaycan Türklüğünü uyanmaya, bilinçlenmeye, milli ve insani haklarını savunmaya davet eden Ahmet Bey, Rus hükümeti tarafından tehlikeli ve zararlı bulunmuştur.¹⁹

Ağaoğlu, basın-yayın faaliyetlerinin yanı sıra siyasi konularla da ilgilenmişti. Rus hükümetinin desteğini alan Ermeni çeteleri Azerbaycan'da sayılarını artırmak için harekete geçmiş, birçok Azerbaycan Türkünü öldürmüştü. Ermenilerin bu terör hareketlerine karşı Ahmet Bey, "Dıfai" ya da diğer adıyla "Cemiyet-i İttihadiye-i İslamiye" adında gizli bir teşkilat kurmuş, fiili ve siyasi mücadele yürütmüştür. Dıfai kurulduktan sonra Ağaoğlu, Gence Camisinde halka birlik içinde olmalarını anlatan bir konuşma yapmıştır. Dıfai'nin gizli beyannamesinde ise kanlı olaylardan Rusya sorumlu tutulmuştur. Ermeniler de şiddete başvurmaları halinde aynı şekilde karşılık bulacakları yönünde uyarılmıştır. Üçüncü olarak da Rus-Ermeni işbirlikçisi Azeri hainler uyarılmıştır. Nitekim bu kişiler vatan haini sayılarak sonraları Dıfai Teşkilatı tarafından öldürülmüştür.²⁰ Dıfai'nin Bakü, Gence, Karabağ, Nahcivan gibi merkezlerde şubeleri vardı. O devrin aydın ve milliyetçi unsurları bu teşkilat etrafında birleşiyorlardı. Fakat, Rusya'da baskı rejiminin şiddetini artırması üzerine Ahmet Ağaoğlu, 1908 senesinin sonlarına doğru Türkiye'ye göç etmeye mecbur kaldıktan bir müddet sonra başsız kalan Dıfai dağılmış ve faaliyetlerini durdurmuştur. Bununla birlikte Dıfai kadroları varlığını uzun süre daha sürdürmüş ve siyasi faaliyetlerine *Musavat Partisi*'nde devam etmiştir.²¹

Ahmet Ağaoğlu Azerbaycan'dan ayrılmadan önceki son yıllarında da yayıncılık faaliyetlerine devam etmişti. İrsad gazetesi kapatıldıktan sonra Bakü'de *Terakki* adında yeni bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Önce haftada beş gün çıkan bu gazete daha sonra günlük olarak faaliyet göstermiş, Ağaoğlu'nun Azerbaycan'dan ayrılışından kısa bir süre sonra da yayınına son vermiştir.²² 1909 yılına gelindiğinde, Rus hükümet organlarının Ağaoğlu üzerindeki baskıları şiddetini iyice artırmıştır. Artık onun Azerbaycan'da özgür bir şekilde faaliyet gösterme imkânı kalmamıştı. Tutuklanma ihtimalinin de ortaya çıkması üzerine Ahmet Bey Ağaoğlu için, Türkiye'ye göç etmekten başka bir çıkar yol kalmamıştı.

OSMANLI DEVLETİ VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

¹⁹ Yusuf Akçura, *age*, s. 162.

²⁰ Fahri Sakal, *age*, s. 21-22, Şeref Göküş, *agm*, s. 197.

²¹ Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Karaca, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1991, s. 36.

²² İrfan Murat Yıldırım, *agm*, s. 156.

Ahmet Ağaoğlu, İstanbul'a geldikten sonra dernekçilik ve öğretmenlik yapmış, bununla birlikte gazetecilik işine de devam etmiştir. Darülfünun'da Rusça öğretmenliği ile Türk Tarihi müderrisliğinin yanı sıra Türk Derneği, Türk Yurdu ve Türk Ocağı gibi derneklerin kuruluşunda yer almış, Hikmet, Sebilürreşat, Tercüman-ı Hakikat, Türk Yurdu ve İslam gibi gazete ve dergilerde yazarlık yapmıştır.²³ Ağaoğlu'nun İstanbul'a geldiği sıralarda Osmanlı'da meşrutiyet ilan edilmişti. İstanbul'da da siyasetle ilgilenen Ağaoğlu, Genç Türklerle yakınlaşmış, İttihat ve Terakki Partisine üye olmuş, bir süre Afyon Karahisar milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'a da girmiştir.²⁴ Milletvekilliğinin yanı sıra gazeteciliğe de devam etmiştir. Türk Yurdu Cemiyeti, Türk Yurdu Dergisi, Türk Bilgi Derneği ve Türk Ocakları'nın kurucuları arasında yer almıştır. Hatta Türk Ocakları'nın ilk kuruluş toplantısı onun evinde yapılmıştır. Yukarıda adı geçen gazete ve dergilerde, Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Osmanlı Devletinin savaşta uyguladığı politikaların haklılığını anlatan yazılar yazmıştır. Türk Yurdu ve Tercüman-ı Hakikat'te çıkan makaleleri Kafkasya, İran Azerbaycan'ı, Kırım ve Orenburg'da çıkan gazetelerde o yörelerin dillerine çevrilerek yayınlanmıştır. Bu faaliyetlerinin yanı sıra Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Abdülreşid İbrahim gibi aydınlarla birlikte, İstanbul'da "*Rusya'da Sakin Müslüman Türk Tatarlarının Haklarını Müdafaa Cemiyeti*"ni kurmuş ve Rusya Türklerinin her türlü haklarının korunması için çeşitli çalışmalar yapmıştır.²⁵ 1918'de Milli Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ermenilerle giriştiği mücadelede Azerbaycan Türklerine yardım için harekete geçen Osmanlı Ordusu komutanı Nuri Paşa'nın siyasi danışmanı olarak tekrar Azerbaycan'a gelen Ağaoğlu, bu sıfatla bir müddet Azerbaycan'da kaldıktan sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür.²⁶

Ahmet Ağaoğlu, Azerbaycan'da bulunduğu yıllarda her ne kadar Türkçü fikirler içeren eserler kaleme alsada, hatta Rus istihbarat birimleri tarafından *Pantürkist* olarak nitelenip siyasi soruşturma ve kavuşturmaya tabi tutulmuş olsa da, esasen İslamcı görüşleriyle tanınmaktaydı. Onun Türkçülüğe esas meyli İstanbul'a geldikten sonra başlamıştır. O, Türk Ocağı cemiyeti ve Türk Yurdu dergisinde bir araya gelen Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali ve Mehmet Emin Resulzade gibi aydınların tesiriyle Türkçü hareketin faal liderleri arasında yer almıştır.²⁷ O, yazılarında milliyetçiliğin İslam'a ters düşen bir fikir olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Babanzade Ahmet Naim'im 1914 yılında Sebilürreşat'ta kaleme aldığı "*İslam'da Dâ'vâ-yı Kavmiyet*" adlı makalesinde İslamiyet'in kavmiyet davası gütmeyi reddettiğini belirttiği yazısına, Türk Yurdu dergisinde yayınladığı "*İslam'da Dâ'vâ-yı Kavmiyet*" makalesiyle Ahmet Naim'in "*asabiyet*" ile "*kavmiyet*" kavramlarını birbirine karıştırarak hataya

²³ Şeref Göküş, *agm*, s. 198.

²⁴ Yağub Mahmudov, *age*, s. 114, Fahri Sakal, *age*, s. 24.

²⁵ Fahri Sakal, *age*, s. 25-26.

²⁶ İbrahim Yüksel, *Azerbaycan'da Fikir Hayatı ve Basın*, Acar Yayınları, İstanbul, 1988, s. 138.

²⁷ Xəqani Məmmədov, *age*, s. 46.

düşüğünü, İslam'ın kavmiyeti değil asabiyeti reddettiğini, kavmiyeti yani milliyeti desteklediğini dile getirmişti.²⁸

Milli Azerbaycan hükümetinin kurulmasına destek için Nuri Paşa ile beraber gittiği Azerbaycan'da kısa süre kalan Ahmet Ağaoğlu, tekrar İstanbul'a dönmüştü. Ancak onun İstanbul'a geldiği dönem Birinci Dünya Savaşının bittiği ve Osmanlı Devletinin savaştan yenik ayrıldığı ve beraberinde İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiği döneme denk düşmektedir. İngilizler tarafından, Alman destekli bir gazete olarak nitelenen *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde Ermeni kıyımını destekleyici yazılar yazmak gerekçesiyle *savaş suçlusu* ilan edilen Ahmet Ağaoğlu Malta'ya sürgün edilmişti. İngiliz istihbarat belgelerinde onun, Musevi asıllı bir Tatar olduğu, gençliğinde Rus Çarlık Polis teşkilatında provokatör olarak görev aldığı, Ermenilere karşı uygulanan şiddet hareketlerinden sorumlu olduğu gibi gerçeklerle bağdaşmayan suçlamalarda bulunmuştu. Onun tutuklanmasının esas sebebi, önde gelen İttihatçılar arasında oluşu ve İngiltere karşıtı kadroların ön safların yer almış olmasıydı. Ağaoğlu, tutuklanmasının ve Malta'ya sürgün edilmesinin haksız bir siyasi karar olduğunu dile getirmiş ve İngiliz yetkililerinden adalet talep etmiş ancak bu girişiminden bir sonuç elde edememişti.²⁹ Malta'da çok zor günler geçiren Ağaoğlu, II. İnönü Savaşında Ankara hükümetinin zaferi sonrası oluşan siyasi ortamda özgürlüğüne kavuşmuş ve 28 Mayıs 1921'de İstanbul'a dönmüştür. İtilaf Devletleri tarafından işgal altında bulunan İstanbul'daki şartların olumsuzluğu nedeniyle de Ankara'ya giderek, Mustafa Kemal'in önderliğindeki TBMM hükümetine hizmet etmeyi uygun bulmuştu. Bu sırada Sovyet yönetimi Kafkas ülkelerini işgal etmiş ve burada sosyalist cumhuriyetler kurulmuştu. Azerbaycan'daki sosyalist cumhuriyetin başına da eski dostu Neriman Nerimanov geçmişti. Nerimanov onu Azerbaycan'a davet eder ve bu yeni Sovyet cumhuriyetinde çalışmasını talep eder. Ancak Ağaoğlu, cevaben gönderdiği mektupta şu üç sebepten dolayı dönemeyeceğini bildirir:

1. Temsil ettiğiniz fikir sistemine katılmamaktayım.
2. Türkler için tek kurtuluşun Osmanlı Türklerinde bulunduğu hakkında sizce de bilinen eski fikrim.
3. Beni esaretten kurtararak yeniden can veren Ankara'ya koşmanın şahsım için bir namus borcu oluşuna inanmışlığım.³⁰

1921 yılının Haziran ayının sonlarına doğru Ankara'ya gelen Ağaoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından Mustafa Kemal'e takdim edilir. O, halkın moralini ve zafere olan inancını yüksek tutmak için Matbuat ve İstihbarat Genel

²⁸ Ayhan Çetin, "Babanzade Ahmet Naim ve Ahmet Ağaoğlu'nda Dava-yı Ahlak-ı Nazarî", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2012/1, Sayı: 15, s. 319.

²⁹ Gülay Sarıçoban, "Demokrat Parti'den Bir Siyasi Portre: Samet Ağaoğlu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 17, (Bahar 2013), s. 81-82.

³⁰ Gülay Sarıçoban, *agm*, s. 82, Fahri Sakal, *age*, s. 38.

Müdürlüğü bünyesinde çalışmak üzere görevlendirilir. Bu görevinin yanı sıra Ahmet Ağaoğlu'na Kars'ta bir günlük gazete çıkarmak ve öğretmen okulu kurma görevi verilmişti. Kars'taki başarılı çalışmaları ile dikkat çeken Ahmet Bey, 29 Kasım 1921'de Matbuat ve İstihbarat Gene Müdürlüğü'ne getirilmiştir. Fakat o İsmet Paşa ile yaşadığı fikir ayrılıkları sebebiyle 11 Ağustos 1923'te bu görevinden istifa eder.³¹ Bundan sonra Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde hocalık yapan Ağaoğlu, TBMM'de 1923 ile 1931 yılları arasında ikinci ve üçüncü dönem Kars Milletvekili olarak bulunmuştur.³² Üniversitede öğretim üyeliği ve milletvekilliği görevleri ile birlikte gazetecilik faaliyetlerine de ara vermeden devam eden Ağaoğlu, *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine başyazarlık yapmıştır. Ayrıca, Atatürk ona, milli mücadele döneminde kurulan ve Ankara'nın sesini tüm dünyaya duyuran Anadolu Ajansı'nın yeni baştan kurulması görevini vermişti. 1924 yılında Ahmet Ağaoğlu, Anadolu Ajansı'nın Genel Müdürü ve Yönetim Kurulu Başkanı olur ve bu görevi bir süre yürütür.³³

Ağaoğlu, 1931 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması sırasında Fethi Okyar'ın yanında yer alır. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kısa sürede güçlenmesi ve belediye seçimlerinde yüksek oy alması İsmet Paşa ile arasının açılmasına yol açar. Bunun neticesi olarak bir daha milletvekili olarak seçilemez. Bunun üzerine İstanbul'a dönen Ahmet Bey İstanbul Üniversitesi'nde Hukuk dersleri vermeye başlar. Ağaoğlu, hayatının her döneminde gazeteciliğe büyük önem vermiştir. O, İstanbul'daki yeni yaşamında gazetecilik faaliyetlerine devam etmiştir. İki arkadaşıyla birlikte *Akın* adında bir gazete çıkarır ve burada, İsmet Paşa hükümetinin devletçi politikalarını eleştiren yazılar yazmaya devam eder.³⁴ 1933 yılındaki üniversite reformuyla Ağaoğlu üniversiteden emekli edilir, kısa süre sonra da gazetesi kapatılır. Bu durum ona çok ağır gelmişti. Gazetesinin kapatılması ve emekliliğe sevk edilmesi hakkında bahsederken “*sivil ölüme mahkûm bir heyula gibi yaşamak zorunda bırakıldım*” demektedir.³⁵ Emeklilik yıllarında Türklük Mecmuası ve İkdam gibi gazetelerde yazılar yazmış olan Ahmet Ağaoğlu 19 Mayıs 1919 tarihinde vefat etmiştir.

Sonuç:

Azerbaycan kökenli olan ve hem Azerbaycan'ın hem de Türkiye'nin entelektüel camiasında büyük iz bırakmış olan Ahmet Ağaoğlu, gazetecilik faaliyetleri

³¹ Fahri Sakal, *age*, s. 39-40.

³² Fahri Sakal, *age*, s. 43.

³³ Gülay Sarıçoban, *agm*, s. 82.

³⁴ Ali Asker, “Ziyalı ve Hüquqçu Kimi əhmed bey Ağaoğlu şəxsiyyəti, Azərbaycan Şərqsünaslıq Elminin İnkişaf Yolları”, *Akademik Vasim Məmmədəliyevin Anadan Olmasının 70 İlliyinə Həsr Olunmuş Beynəlxalk Elmi Konferansın Materialları*, Bakü, 27-28/06/2003, s. 626, Şeref Göküş, *agm*, s. 199.

³⁵ Ebru Kayabaş, “Bir Yavuz Hukukçu: Ahmet Ağaoğlu”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: LXX, Sayı 1, 2012, s. 448.

sırasında dünya görüşü çeşitli değişimler geçirmiştir. Fransa'daki öğrencilik yıllarında, yetmişmiş olduğu Azerbaycan toplumunun da etkisiyle Şiiliği ve İranlılığı öven yazılar yazmıştı. Azerbaycan'a döndükten sonra ise, Azerbaycan ulusal uyanışının önderleri arasında yer almış ve yazılarında İslamcılığı ön planda tutmaya başlamıştır. Ağaoğlu'nda Türkçülüğün gelişimi ise 1909 yılında İstanbul'a gelmesiyle başlamıştır.³⁶ O, Türklüğü Anadolu ve Kafkasya ile sınırlamamış, Balkanlardan uzak Asya'ya kadar yaşayan tüm Türk soylu halkları Büyük Türk ailesinin bir parçası olarak görmüştür. O'na göre: “*Türklerin yaşamakta olduğu her yer Türk alemini oluşturmaktaydı. Türk aleminin sınırları Balkanların kuzeyinden başlayarak, Kırım yarımadasına, oradan Kafkaslara geçer. Kafkasların güneyinden Bakü ve Derbend yönüyle Hazar Denizinin kuzeyine Astrahan'a ulaşır. Oradan İdil nehri boyunca doğuya doğru yürüyüp Saratov, Samara, Ufa, Kazan'ı geçerek Sibiryaya doğru ilerler. Oradan çıkarak Moğolistan'ın doğusundan Doğu Türkistan'ı ve Batı Türkistan'ı geçerek Afganistan'ın kuzeyine ulaşır. Oradan Horasan'a gelir ve Azerbaycan'ın güneyinden Anadolu'ya giderek Bağdat ve Musul yolu ile Suriye'ye oradan da Akdeniz'i geçerek yeniden Balkanlara ulaşır*”.³⁷ Ağaoğlu bu coğrafyada yaşayan Türkleri bir olarak düşünmüş ve onların birliği için mücadele vermiştir. Ağaoğlu'na göre milleti oluşturan en önemli unsur dil birliğinden gelmektedir. O; “*Bazıları millet kavramını ırkta ya da dinde aramıştır. Oysa aynı ırktan ve aynı dinden olmasına rağmen farklı olan milletler vardır*”³⁸ demektedir. Aslında bir milletin meydana gelmesi için hiç birisi tek başına yeterli değildir. Ancak önem sırasına koyulması gerekirse önce dil, sonra din, en son olarak da ırk birliği gelmelidir. Ağaoğlu da önce Türk diline bir şekil vermek, sonra da dine ulusal bir yön vermek için mücadele etmiştir.

Ahmet Ağaoğlu, Türklerin geniş bir coğrafyada birbirleriyle işbirliği altına girmeden Osmanlı Türkleri, Kazan Türkleri, Azerbaycan Türkleri, Semerkant Türkleri gibi gruplar halinde yaşadıklarını dile getirmekteydi. Bu birlikteliğin sağlanamayışının sebebi olarak da, Mezhep anlaşmazlıklarını, siyasi ayrılıkları ve kavimler arasında bir konsensusun olmayışını göstermekteydi.³⁹

Ahmet Ağaoğlu hem Azerbaycan'da hem de Türkiye'de birçok görev ve mevkilerde bulunmuştu. Öğretmenlik, dernekçilik ve milletvekilliği görevlerinin yanı sıra gazetecilik mesleğinden asla vazgeçmemiş, Paris'teki öğrencilik yıllarından başlayarak, İstanbul'daki emeklilik günlerine kadar birçok gazete ve dergide düşünce ve fikirlerini kaleme almıştır.

³⁶ Ayhan Çetin, *agm*, s. 320.

³⁷ Ahmet Ağaoğlu, “Türk Aleminin”, *Türk Yurdu*, yıl 1, sayı 1, cilt 1, 17 Teşrin-i Sani 1327- 30 Kasım 1911, s. 12-13.

³⁸ Ahmet Ağaoğlu, “Milli cereyan”, *Türk Yurdu*, yıl 5, sayı 80, cilt 5, 19 Mart 1331- 1 Nisan 1915, s. 92.

³⁹ Ahmet Ağaoğlu, “Türk Aleminin”, s. 13.

KAYNAKÇA

- Abdullayeva Təranə Məhəmməd Qızı, *Azərbaycan Ədəbi Fikrində Qərbçilik Meylləri (XX. əsrin əvvəlləri)*, Avropa Nəşriyyat, Bakü, 2014.
- Ağaoğlu Ahmet, “Milli cereyan”, *Türk Yurdu*, yıl 5, sayı 80, cilt 5, 19 Mart 1331-1 Nisan 1915, s. 92-93.
- Ağaoğlu Ahmet, “Türk Alemi”, *Türk Yurdu*, yıl 1, sayı 1, cilt 1, 17 Teşrin-i Sani 1327- 30 Kasım 1911, s. 12-17.
- Akçura Yusuf, *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.
- Asker Ali, Canan Yıldırım, Duygu Özken, “Günümüz Penceresinden Ahmet Ağaoğlu “İslamiyet’te Kadın” Eseri Üzerine Notlar”, *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, Editörler: Hasan Kara, Turhan Çetin, Yusuf İnel, Ankara, 2017, s. 40-50.
- Asker Ali, “Ziyalı ve Hüquqçu Kimi əhmed bey Ağaoğlu şəxsiyyəti, Azərbaycan Şərqşünaslıq Elminin İnkişaf Yolları”, *Akademik Vasim Məmmədəliyevin Anadan Olmasının 70 İlliyinə Həsr Olunmuş Beynəlxalk Elmi Konferansın Materialları*, Bakü, 27-28/06/2003, s. 624-626.
- Çetin Ayhan, “Babanzade Ahmet Naim ve Ahmet Ağaoğlu’nda Dava-yı Ahlak-ı Nazarı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2012/1, Sayı: 15, s. 317-344.
- Göküş Şeref, “Ahmet Ağaoğlu: Hayatı Eserleri ve Din Eğitim-Öğretimi Görüşleri”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 7 (13) Ocak 2013, s. 193-210.
- Kayabaş Ebru, “Bir Yavuz Hukukçu: Ahmet Ağaoğlu”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: LXX, Sayı 1, 2012, s. 441-452.
- Mehmetzade Mirza Bala, *Milli Azərbaycan Hareketi*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Karaca, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1991.
- Məmmədov Xəqani, *Aydınlarımızın İstiqlal Mücadiləsi*, Biznes Universiteti Nəşriyyat, Bakü, 1999.
- Mahmudov Yaqub (Baş Redaktör), *Azərbaycan Halq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası*, I. Cilt, Lider Nəşriyyat, Bakü, 2004.
- Nərimanov Nəriman, *Seçilmiş Əsərləri*, Baş Redaktör: Ramiz Mehdiyev, Lider Nəşriyyat, Bakü, 2004.
- Sakal Fahri, *Ağaoğlu Ahmet Bey*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- Sarıçoban Gülay, “Demokrat Parti’den Bir Siyasi Portre: Samet Ağaoğlu”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 17, (Bahar 2013), s. 77-104.

Sarınay Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Türk Ocakları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004

Yıldırım İrfan Murat, “Azerbaycan’da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi*, Sayı: 2/2, 2013, s. 147-160.

Yüksel İbrahim, *Azerbaycan’da Fikir Hayatı ve Basın*, Acar Yayınları, İstanbul, 1988.